

Az idő pora

Tevere-parti jegyzetek

Róma, Trastevere, 2000. május 25.

Majdnem mindennap – az ódon, szűk via Giuliából, át a Teverén – ellátogatok a Trasteverére (amint a rómaiak nevezték az elővárost a folyó jobb oldalán: Trans Tiberim), Róma láthatóan elhagyatottabb részébe, amely féltékenyen őrzi gondtalan, konvencióktól mentes, ám szűkös életének szuverenitását. A Ponte Sisto átíveli a folyót, amelyben most a dús lombzatú platánok tükröződnek, mögöttük felmagaslik Michelangelo kupolája. A nem nagy folyó, amely emberemlékezet óta átszeli a várost, most sötétzöldnek tetszik. Olykor barnás, vagy zavarosszürke – valójában sohasem kristálytisza. A napfény megmecsillogtatja, ahogy vonul a medrében.

A híd megtört íve négy félkörös pillérre támaszkodik, az erős talapatok összeérnek a mederben. A két part felé erősen lejt a híd, a feljárást mindkét oldalról láncok zárják le, a vasból készült átjárók a hidat a gyalogosok részére tartják fenn. Emlékeztet az orientális hidak-

ra, melyeket egykor a legnehezebb időkben építettek a Drinán, a Neretván, és amelyek évszázadokig ellenálltak a történelem és a sors viszontagságainak, hogy azután most dőljenek romba mohó kíváncsiságunk éber és figyelő tévékamerái előtt. De ez a Tevere-híd még náluk is régebbi: 1475 óta áll itt, IV. Sixtus pápa rendelte el az építését még pápasága legelején, hogy megkönnyítse az utat a Szent Péter sírházhoz igyekvő zarándokoknak, akik az Örök Városba jöttek. Az idő tájt, amikor a mai vatikáni épületegyüttes helyén még az ősbazilika állott, melyet a IV. században emelt Flavius Valerius Constantinus római császár (306–337), az a Nagy Konstantin, aki majd maga is megkeresztelkedik. Itt járok át szinte naponta egy pékségbe, amely mindig friss kenyeret kínál: *pane cotto a legna* – búzalisztból dagasztják, hozzá a lisztet ódon malomban őrlik, talán malomköveken, majd kemencében, izzó fahasábokon sűtik. A pékséggel csaknem szemközt azonban megbújik egy picinyke bolt, voltaképpen műhely, amely magára vonja figyelmemet: a kiállított tárgyakat az elülső részében adják el, hátul készítik. A bejáratot benötte a borostyán, fölötte a felirat: *Polvere di tempo* – az idő pora. A szűk bejáratától jobbra és balra, a kirakatüveg mögött kissé különös és ma már szokatlan tárgyak sorakoznak. Rendeltetése szerint mindegyik az időt méri és számolja valamilyen módon. A legkülönbözőbb alakú gyertyák viaszból, méhviaszból, oldalukon bizonyos távolságban elhelyezett vonalkák, amelyeken mérhető és követhető az égő gyertya fogyása, és ezzel az idő múlása. Vagy az a vas alkalmatosság, amely különös, szellemesen és találékonyan megszerkesztett gyertyatartó: hengerére vékony, hosszú, szinte végtelen gyertyaszál tekeredik, fenn át van bujtatva egy kerek, kifűrt lapocskán, s

ha fölötte elfogyott, és kihúzzák a szálat, a henger elfordulása mutatja az eltelt időt. Ez a készülék már régen feledésbe merült, eltűnt a mindennapi használati tárgyak közül, pedig alig száz évvel ezelőtt még a háztartások elmaradhatatlan darabja volt. Aztán mécsesek, lámpák lámpabéllel, lámpások kanóccal, melyekben az olaj fogyása figyelmeztet az idő múlására. Majd a klepszidrák minden lehető változatban, üvegből fűjt homokórák, melyekben, a gravitációnak engedve szűk lyukon pereg le a homok a felső edényből az alsóba, s ha lepergett, megfordítják, hogy a homok folytassa és ismételve végtelen útját a szűkületen át, bezárva a középpüti áttetsző edénybe, mint valami örök időkre légmentesen lezárt urnába; fából készült tartóban vagy fémalapzatra rögzítve, fordulataival imígyen osztva és összeadva az idő folyását. Következnek azután az iránytűk, a mágnesűk, mindenféle szerkezetbe illesztve, bennük örökké mozog a nyilacska, folyvást az egyetlen lehetséges irány, észak felé törekedve. Az iránytűt elmés szerkezetekbe építették be, melyek találékonyan követik és mutatják még a napok, hónapok múlását is. Szellemesen, nagy tudással megépített eszközök, koncentrikus rézgyűrűk, melyekkel a délköröket mérik, követvén a földgolyó keringését a Nap körül, egész kis miniatűr planetáriumok. Végül látszólag egyszerű kőlapok, csupán egy átlósan beállított toldalékkal a felületükön, vagy megfelelő szögben beékelt mutatóval, amelynek árnyéka a Föld forgásától, azaz a Nap járásától függően rávetül a felszín síkjára, amelybe nem vészték be mind a tizenkét órát. Mert ezek a napórák az idő múlását noha csalhatatlanul és híven, de csak korlátozottan mutatják, pirkadattól alkonyig, napfelkeltétől napnyugtáig, és csakis napsütéses időben, amikor eléri őket az izzó égitest sugárzása. Itáliában ezért vésik a napórákra az ősi latin mondást: NON NUMERO NISI HORAS SERENAS.

Csak a derűs órákat számolom.

Róma, 2000 tavaszán

Nincs nagyobb megaláztatás annál, mint „kötelezően szeretni”.

A gondolat abban a pillanatban igaz, amikor meggondolva kimondatik... és leginkább akkor is csupán egy villanásig.

Nincsenek „nagy költők”. Csak jó versek vannak. (Márai, New York, 1958)

Róma, 2000. április

Jézus, a galileai Názáretből, a zsidó húsvét előtt győzedelmesen bevonult Jeruzsálembe – kissé groteszk módon: szamarháton. Bármerre haladt, az elragadtatott tömeg az úton a lába elé terítette köntöseit, ágakat vágott a fákról, pálmákról, datolyapálmákról, a patakok mentén a fűzfákról, így ünnepelvén őt: „Hozsánna Dávid fiának! Áldott, ki az Úr nevében jó! Hozsánna a magasságban!” Jöttére az egész város felbolydult. Mi történt azonban, hogy amikor Jézust – egyik legközelebbi (megvesztegetett, korrumpált) tanítványának árulása folytán – hamis váddal halálra ítélték, ugyanazon nép alig öt nap

múlva, mint felbőszült gyülekezés, szidalmazta és gyalázta: „Feszíttessék meg!”? Pilátus (akit felesége, miután furcsa álmot látott, figyelmeztetett: legyen tartózkodó az ítélkezésben), látván, hogy (Jézus érdekében) feltett kérdései nem segítenek, és hiába mutatja ki világosan a nyilvánosságnak, hogy nem találja őt bűnösnek, csak még nagyobb felzúdulás támad a tömegben, „vizet vévén, megmosá kezeit a sokaság előtt, mondván: Ártatlan vagyok ez igaz embernek véréből: ti lássátok!” Az elvakult tömeg így felel: „Az ő vére mi rajtunk és a mi magzatunkon.” Mi történt, hogy ilyen gyökeres változás állt be csupán néhány nap leforgása alatt, mi zajlott le, hogy ugyanazon lelkes rajongó és ujjongó tömeg Jézus ellen lázad és nekivadultan, mintegy transzban, egyszerre csak a fejét követeli?! (Nem az igazi bűnös fejét, amellyel a korabeli szokásjog szerint még ki is válthatná!) Döntő szerepet játszik-e ebben Jézus válasza Pilátushoz: „Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. Mindaz, ki az Igazságból való, hallgat az én szómrá.” Vajon az emberek nem akarták meghallani az igazságot, és nem akartak annak tanúi lenni?! Mennyi kétely van Pilátus kérdésében Jézushoz: „Mi az igazság?” És mennyi cinizmus vagy ironia, amikor kivezette a meggyötört Jézust a tömeg elé (talán ama szándékkal is, hogy hatást gyakoroljon a néphangulatra), e szavakkal mutat rá: „Íme az ember!”

Róma, 2000 júniusa

Utólagos felismerés: művészet és diktatúra nem zárja ki egymást.

Róma, 2000 szeptembere

„Saját lelkiismerete előtt” óhajtván igazolni a díjat, amelyet Nizzában egy nemzetközi fesztiválon vett át, Danilo Kiš mondotta valamikor 1980 tavaszán: „Az irodalom mégis jó valamire. Az emberi lelkiismeret felébresztésére.”

2000. szeptember 5.

Talán (vagy valószínűleg) az évtizedeket, valójában alkotói korszakunk legaktívabb részét átfogó szellemi diktatúrának – amelyet az intellektuális öncenzúra deprimáló rab-ságában, a vasfüggöny és betonfal mögötti szorongásban éltünk meg – a következménye a radikális idealizmus?

Róma, 2000 őszén

Múlik az idő. A gyűlölet lankad. Csillapodnak az elszenvedett sértések. Lassanként már elfeledem azokat, akiknek (talán) sohasem akartam megbocsátani.

Róma, 2000. szeptember 9.

Danilo Kiš utolsó – Adalbert Reifnek, a német *Universitas* című lap számára Párizsban, 1989 nyarán adott – interjújában (*Ich glaube nicht an die Phantasie des Schriftstellers*,

„Nem hiszek az írói fantáziában”) az ő „zsidó örökségével” és annak jelentőségével kapcsolatban feltett kíváncsi kérdésre Sartre-t idézi, aki egy alkalommal ezt mondta: „Nem az a zsidó, aki zsidónak született: zsidóvá mások teszik az embert”. Majd így folytatja: „Én tehát annyira vagyok zsidó, amennyire mások annak tartanak.” Valamivel korábban (*Változatok közép-európai témákra*, 1987) Franz Kafka judaizmusáról és „a zsidóság terhétől való megszabadulás igyekezetéről” írva Danilo Kiš e sartré-i gondolatra már annak teljesebb kontextusában utalt, amely jelentős mértékben kiegészíti válaszában lényegét is: „Zsidó az, akit mások annak tartanak... Élete csak hosszú menekvés mások és saját maga elől is.” A zsidó származású magyar Radnóti Miklós (1909–1944), aki legmegrázóbb költeményeit Szerbiában, a kényszermunkatáborban írta, menekvést a katolicizmusban, a kereszténységben keresett. A legyengült embert a fasiszták ölték meg az evakuáció alatt a nyugati határszélen – ahogyan ezt maga is előre látta utolsó verseiben, amelyeket akkor találtak meg noteszében, amikor a megöletést követően sebtében elföldelt holttestet később kihantolták.

Róma, 2000. október 7.

Belgrádi események a képernyőkön és a címdalakon. A tüntetések második hullámában meggyengül a rendőrkordon az országgyűlés épülete előtt. Ekkor odabent tűz üt ki. Több helyen lángok csapnak fel kint is. Nem messze egy daruskocsi többször nekilödul, és szétveri az addigi Bastille, azaz a televíziós székház főbejáratát – ott bent már szintén felcsaptak a lángok. A parlament körül, a pázsiton könnygáztól kábult tüntetők hevernek. Mások gázmaszkban törnek előre. Egy sisakos rendőr görcsösen tartja maga elé átlátszó pajzsát, rajta a felirat: GOTOV JE! A lapok első oldalain nagybetűs, feltűnő címek: BELGRÁD ISMÉT LÁNGOKBAN! Az utca üzenete a Diktátornak: MENTSD MEG SZERBIÁT ÉS VÉGEZZ MAGADDAL! A játszma már véglegesen elveszett, de a játék még tart, noha semmi kilátás arra, hogy az események sodra másfelé térjen. Olyan az egész, mintha az amúgy valós történelmi esemény díszlete lenne, meglehetősen zavaros, de bizonytalan is, szinte hihetetlen. Eszembe jutnak Borislav Pekić intelmei az *Új Jeruzsálem* bevezetőjéből – a Londonban, 1988-ban írt *Gótikus krónika* sorai: „A hatalom akkor a legveszélyesebb, amikor bizonytalan. A megzavarodott állam olyan, mint a dühös kutya.”

Róma, 2000. november

Valamikor 1940-ben, Miloš Crnjanski felesége vásárolt egy meghajlott, ütött-kopott fotelt egy régi szálloda bútorainak kiadásakor. A szálloda, az Hotel de Russie a XIX. század végén Rómában még a legfényűzőbbnek számított, de ekkorra már alaposan megkopott. A fotelt megjavíttatták. „Azt hazudtam a feleségemnek, nem lesz háború, s ő azt remélte, végre nekünk is lesznek bútoraink, lesz otthonunk házasságunk húsz éve után” – emlékezik vissza Crnjanski, hozzátéve:

„Nem is gondoltuk akkor, hogy erre a következő húsz évben sem kerül sor.” A fotel javítása, azazhogy restaurálása egy régibútor-kereskedésben – „abban az utcában, ahol a festők és az angolok laknak Rómában” – hónapokig tartott. A kevés, de annál elfoglaltabb mester e háborús években lassan dolgozott. 1940 novemberében egy ritka derült estén (mert egyébként kemény telet jósoltak, és a rómaiak legnagyobb meglepetésére havazott is) a már majdnem kész, sárga selyemhuzattal bevont, megújult fotelt kitétték a műhely elé (valószínűleg a Via Marguttán, a Piazza de Spagna és a Piazza del Popolo között), és Crnjanski beleült, ott „a műhely ajtaja előtt, ahogyan Rómában a szomszédok szoktak kiülni”. – „Nem Róma építésze, sem szökökútjai, és nem is a járókelők tartottak ott a fotelomban, az üzlet előtt, az utcán. A gondolataim.” Felelevenítve szomorú hangulatait és emlékeit római diplomáciai szolgálatának utolsó hónapjaiból, életének e szakaszáról Crnjanski ezt jegyzi fel: „Annak, ami velem történt Rómában, Európában, semmi értelme nem volt.”

„A lámpák Európa-szerte kihunytak.” „Emlékeim negyedik és utolsó kötete (*Embahade IV*) a Quirinaléhoz rendelt követségünk személyzetének Rómából való távozásával kezdődik – úton London felé, Portugálián át. A követségen sajtótanácsos voltam, 1938. május 2-től. Három évvel később pontosan ezen a napon hagytam el Rómát. *La commedia e finita*.”

„Május 2-án végre eljön a távozás napja. A Borghese-palota személyzete a római pályaudvarra tart, motoros csendőröktől körülvéve. Mint valami tönkrement utazó színtársulat. Lakásunkban, a Sant’Angelo fölött, akárcsak költözéskor, ott állnak az átkötött bútorok, feleségem vette, s most eladta őket. A szállítómunkások csak arra várnak, hogy elmenjünk.”

Ezzel beteljesedett Miloš Crnjanski foteljének különös sorsa Rómában. „Bezártuk a lakás ajtaját, mögöttünk maradt a csend.”– „Egy fotel az Hotel de Russie-ből nem elég az életben ahhoz, hogy otthonunk legyen.”

Róma, 2000. december 24.

Első könyvének – *A csodák ideje* – címére utalva Borislav Pekić egy alkalommal barátaihoz és a Demokrata Párt tagjaihoz (akikhez később maga is csatlakozott) fordulván, élete vége felé (1992) a „csodák idejét”, amelyben az események nem az emberi logikához igazodnak, „a káosz idejének” tartotta, amikor minden átláthatatlan, és amelyben nem lehet bízni, de hinni sem. Metaforikusan szólva, gondolatainak logikáját Pekić alárendelte „a csodák normális idejének” a csodák normális földjén, amikor azok valami „titokzatos, megmagyarázhatatlan akarattól” vezérelve működnek, és nem a Szerb Szocialista Párt akaratából, amely a „legkevésbé sem titokzatos”. E zűrzavaros körülmények között Szerbiában viszont még a csodák is természetesek lehetnek, amikor valami mégis előre látható, és valamiben mégiscsak hinni lehet. „Ha más nem is, legalább annyi előre látható és hihető – szögezi le Pekić –, hogy az első szabad választásokon ennek a csodának majd csak vége szakad.”

A csoda megtörtént: a rádió és a tévéhíradó már tegnap este óta előre jelzi, ma pedig megerősíti és kihirdeti a szerbiai rendkívüli választások eredményeit. „Szerbia demokratikus ellenzékének összefogása (DOS) a polgárok első szabad és törvényes akarat-

nyilvánításakor – ahogyan Pekić már közel egy évtizede előre látta – egyértelmű vereséget mért a tegnapi antidemokratikus, kíméletlen és totalitárius hatalom birtoklóira Európának eme részében.”

A kereszténység ma este készülődik Jézus születésének ünneplésére, arra az ünnepre, amely, lám, időszámításunk határvonala immár teljes kétezer esztendeje, s amely a világon a keresztény civilizáció kezdetét jelöli. Ez az utolsó karácsony – a Béke és Jóakarát ünnepe a második Millennium végén –, amelyet a kereszténységnek egy része (köztük mi szerbek is) még mindig Julius Caesar történelmi naptára szerint tart, s valamivel később ünnepel e korszakos esemény ónaptári jegyzésének folyamatoságában. A Közel-Keletről, a bibliai Szentföldről, Jeruzsálemből s különösen Betlehemből aggasztó hírek érkeznek: állandó a nyugtalanság, és teljes a bizonytalanság, hogy a tárgyalások eljutnak-e a mindkét oldal számára elfogadható megállapodáshoz. Betlehemben a 2000. évben a Megváltó születéséről a katolikus templomban szimbolikusan misével emlékeznek meg, a Palesztin Hatóság feje, Jasszer Arafat jelenlétében. (A pravoszlávok liturgiája az ősi betlehemi szent helyen tizenhárom nappal később, a hagyományos dátum szerint lesz!) Hírek keresztény hívők elleni merényletekről, melyek mögött kizárólag a fanatikus muzulmán fundamentalisták állnak. Ebbe a világszerte ellentmondásos, ünnep előtti hangulatba hoz valamelyest örömteli reményt és megkönnyebbülést a hír, hogy több mint egy évtizedes autokratizmus után véglegesen eltávolították Európa utolsó kommunista diktátorát, és Szerbia végre rátalál önmagára.

Borislav Pekić, halála előtt öt nappal (1992. június 27.) Londonból üzenetet küldött a szerbiai demokratikus ellenzék Szent Vid napján tartott gyűlésének: „Betegség akadályoz, hogy jelen legyek, és személyesen fejezzem ki: mélyen hiszem, hogy folyamatos és legitim nyomással elérhető lesz az egyik legfontosabb cél, amely nem más, mint Szerbia feleszmélése. Súlyos bajok zúdultak ránk, de még súlyosabbak állnak előttünk. Az önhipnózisba szédült hatalmat nem vagyunk kötelesek eltűnni. Felelősek érte nem vagyunk, s nem tűrhetjük azt a rendszert, amelynek láthatóan egyetlen célja, hogy önmagát életben tartsa. Őrizzük meg erőnket és türelmünket, már közel a szabadulás. Az alkalmatlan és esztelen emberek zsarnoksága leáldozik, ahogyan mindig is leáldozott. Szerbia visszanyeri majd becsületét, melyen ők ejtettek foltot, és visszanyeri a reményt, melytől ők fosztották meg.”

1992. július 2-án Borislav Pekić elhunyt idegenben, száműzetésben, melyet szükségből választott. Mintegy tíz esztendőnek kellett elteltnie, hogy jövendölése valóra váljon. Szerbia visszanyerte becsületét és reményét.

Pekić távirati stílusban fogalmazott – leírt vagy lediktált – üzenete azokban a napokban, mikor élete már fájdalmasan a végéhez közelített, a legkevésbé sem hat patetikusnak. Most, midőn örökbe hagyott szavait jelentős távlatból visszaidézem, mégis olyan érzésem támad, hogy öntudatlanul patetikus vagyok. Talán a pillanat teszi, amikor a remény valóra válhat. Ám amit mindenképp elkerülni kívántam, az éppen a pátosz.

Vujicsics Marietta és Sztoján a Via Venetón

Vujicsics Marietta fordítása